

Yaşar Ayaşlı

1950 yılında Kızılcahamam'da doğdu. Gazi Lisesi ve Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksekokulu'nda okudu. 1968 döneminde FKF/Dev-Genç/TİP üyeliği, öğrenci temsilciliği ve dernek yöneticiliği yaptı. 3. sınıf öğrencisiyken, 1971 yılında Denizli Ziraat Bankası aracı soygunu nedeniyle İzmir'de tutuklandı. Cezaevinden çıktıktan sonra 1980 darbesine kadar profesyonel devrimci mücadele yürüttü. 12 Eylül sürecinde yeraltında beş yıl mücadele ettikten sonra Mart 1985'te İstanbul'da yakalandı. Adana Sıkıyönetim Mahkemesi'nin verdiği idam cezası Askerî Yargıtay'da onandı ve dosyası TBMM'ye gönderildi. Aftan yararlanarak tahliye olduğu Mayıs 1995'e kadar on ayrı cezaevinde yattı. Aktif mücadeleden çekildikten sonra, geçimini uzun yıllar sokakta tezgâh açarak sağladı.

1980 öncesi ve sonrasında grubunun dergi ve yeraltı gazetelerinde çok sayıda makalesi ve broşürü yayınlandı.

Devrimci Proletarya, *sendika.org* ve *Teori ve Politika*'da yazılar yazdı. *Leninizm ve Sağ Oportünizm* (1978, eleştiri), *Adressiz Sorgular* (1989, derleme), *Yeraltında Beş Yıl* (2011, 12 Eylül anıları), *Türkiye'de Burjuva Devrimleri ve Liberal-Kemalist Tarih İdeolojisi* (2014) yayınlanmış eserleri arasındadır.

Yordam Kitap: 436 • Eski ve Yeni Faşizm • Yaşar Ayaşlı

ISBN 978-605-172-604-5 • *Düzeltilme*: Deniz Tuna

Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner

Birinci Basım: Mayıs 2023

© Yaşar Ayaşlı, 2023 © Yordam Kitap, 2023

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)

Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Çağaloğlu - İstanbul

Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com

www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1

Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2

34310 Haramidere / İstanbul

Tel: 0212 412 17 77

ESKİ VE YENİ FAŞİZM

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
1. FAŞİZMİN ARKA PLANI	15
Emperyalizme Doğru	15
Zincirin Zayıf Halkaları	22
Faşizmin Önkoşulları	32
2. TARİHSEL GÜZERGÂH	37
Faşizmin İdeolojik-Felsefi Kaynakları	38
Gerici Modernizm	49
Karşılaştırmalı Faşizm Türleri	55
3. HAREKET VE İKTİDAR OLARAK FAŞİZM	65
Şiddetin Yeri	65
Tek Parti, Tek Lider	69
Paramilitarizm	74
Faşizmin Gelişme Evreleri	78
Büyük Sermaye ve Faşizm	84
4. KOMİTERN, FAŞİZM VE ANTİFAŞİZM	92
III. Enternasyonal'in VII. Kongresi	92
Bazı Batı Avrupa Komünist Partilerinin Ağır Hataları	99
Ve Diğerleri	118
Antifaşizm	119
5. SOĞUK SAVAŞ YILLARI	130
Erken Neofaşizm	130
Faşizmin Sürekliliği	134
Franco ve Salazar Diktatörlükleri	139
Kara Albaylar Cuntası	143
6. LATİN AMERİKA FAŞİZMİ	147
1973 Şili Darbesi	149
Kayıplar Ülkesi Arjantin	153

7. ANTI-MARKSİST FAŞİZM ANALİZLERİ	157
Poulantzas ve Faşizm	157
Hangi Askerî Diktatörlük?	166
Her Kapıyı Açan Maymuncuk	169
8. FAŞİZMİN ZORBALIĞI VE CAZİBESİ	174
Terörün Stratejik İşlevi	177
Nazi Propagandası	182
Yalan	183
Propagandanın Dili	186
Politikanın Estetize Edilmesi	188
9. SAHTE TARİFLER	195
Totalitarizm	195
Devrim Değil Karşıdevrim	199
Popülizm	204
Totalitarizmin Yeni Versiyonu	207
10. FAŞİZMİN MEŞRULAŞTIRILMASI	211
Liberal Faşizm Tanımları	211
Faşizmin Dönüşü	216
11. NEOLİBERALİZMİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ	222
Eski ve Yeni Irkçılık	225
Neoliberalizm ve Faşizm Diyalektiği	231
Faşizm İçindeki ayrışma	235
12. FAŞİZMİN YENİ YÜZÜ	241
Dört Suret	241
Trump	242
Orban	247
Bolsonaro	250
Modi	253
İslam, Siyasi İslam ve Faşizm	257
Erken 21. Yüzyıl Faşizmi	270
13. SONUÇ	277
DİZİN	283

*Bu kitabı, erken denecek yaşta kaybettiğim
eşim Nurten'e borçluyum;
ona adıyorum.*

ÖNSÖZ

Bizim kuşağın ömrünün önemli bir bölümü emperyalizme ve faşizme karşı mücadeleyle geçti. Yarım asır sonra böyle bir kitap yazmamı geç kalmış bir adım sayanlar çıkabilir. Ben öyle düşünmüyorum. 21. yüzyılda kılık değiştiren, iktidardakilerden başka, her birkaç ayda bir ülkede seçim kazanıp koalisyon hükümetleri kurarak yığınak yapan, merkezî siyasetteki yerini ve kitle tabanını gittikçe genişleten faşizm, günümüzde çok daha güncel, çok daha acil ve çok daha ciddi bir tehlike.

1968 sonrasında gerek teorik sığılmamızdan gerekse kaynak sıkıntısı çektiğimizden yönümüzü elde olanlarla bulmaya çalışırdık. Bugünse sıkıntı tersinden yaşanıyor; kaynak bol ama kafa karıştırıcı da bol. Faşizm üzerine her biri bir teori demek olan kitaplar o kadar çoğaldı ki, doğruları yakalamak için yüzyıl geriden iz kovalayarak bugüne gelmek gerekiyor.

12 Mart ve 12 Eylül darbecilerinin saldırılarına maruz kaldığımızda faşizm hakkında bugünkü kadar bilgi sahibi değildik belki, ama önümüzde kendimize örnek aldığımız Bulgaristan Komünist Partisi'nin ve uluslararası komünist hareketin önderlerinden Georgi Dimitrov gibi gerçek bir kahraman vardı. Faşizmi ondan öğrendik. Faşizme karşı mücadele etmeyi, eline düştüğümüzde teslim olmamayı, ser verip sır vermemeyi, sıkıyönetim mahkemelerinde dik durmayı, kendimizi değil davayı savunmayı da ondan öğrendik. Gestapo'nun işkencelerine baş eğmemesi kadar mahkemedeki olağanüstü cesaret ve üstün zekâ örneği savunması da tarihsel önemdeydi. En zor imtihan anlarında ne yapmamız gerektiğini kulaklarımıza fısıldayıverirdi Leipzig kahramanı.

Ne yazık ki, günümüzde Dimitrov'u, o dönemdeki ezberciliğimizin, hamlığımızın, alıntılar üzerinden polemik yapma alışkanlığımızın sorumlusu ilan eden, faşizm üzerine yazdıklarına entelektüel bir burun kıvrımayla hurda muamelesi yapan veya suskunlukla geçiştiren genişçe bir kesim var. Böyleleri “teori”lerin sağlamasını pratik sonuçlarıyla, daha somut bir deyişle, o zamanki antifaşist mücadeleyle bugünkünü kıyaslayarak yaparlarsa daha isabetli davranmış olacaklardır.

Hâlâ çok iyi bilindiği sanılan ama en az bilinen olgulardan biri faşizmdir. Eğer “Faşizm nedir?” diye bir soruşturma yapacak olsanız her kafadan bir ses çıktığını, körlerin fil tarifindeki gibi biri diğerine uymayan cevaplar verildiğini görürsünüz. Kaba bilinç; bilimsel bir tanım ve analizden ziyade, gelişigüzel değiniler, semboller ve kırık dökük fikirler üzerinden akıl yürütür. Hegel, “tanınan, *tanınan* olduğu için *bilinen* değerdir”¹ derken, bunu kastediyor olmalıdır.

Faşizm “altın çağ”ını iki dünya savaşı arasında yaşadı. Tarihsel faşizmin tüm varyantlarını teorik olarak analiz eden Komintern partilerinin ileri gelenleri, en önemli eserlerini bu dönemde yazdılar. Teoriyi geliştirenlerle teorinin kavgasını verenlerin aynı kişiler olması, öncü çalışmaları özellikle değerli kılıyordu. Marksist faşizm tahlili dünya solunda hegemonik karşılık bulduysa bu sayede buldu.

1990'lardan sonra Marksizm ve devrimci hareket zayıflayınca, tetikte bekleyen hasımları harekete geçmekte gecikmedi; Batılı akademisyenlerden bazıları Marksist faşizm teorisine karşı sistematik bir eleştiri kampanyası başlattı. Amaçlarının “genel bir faşizm teorisi” geliştirerek “sınıf kuramı”nın üstünlüğüne son vermek ve Marksist faşizm teorisinin “hegemonyasından uzaklaşmak” olduğunu saklamadılar, bunu açıkça ilan ettiler.² Bugün

1 Hegel, *Tinin Görüngebilimi*, İstanbul: İdea Yayınevi, 2004, s. 38.

2 Constantin Iordachi, *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 13, 34.

sosyalist soldan bazılarının olumladığı birçok faşizm uzmanı akademisyen, bu kampanyaya omuz verenler arasında yer alıyor. Soldan neo/post-Marksistler de koroya katılınca (ki bunlar o zamana kadar az nefes tüketmemişlerdi), sonunda maksat hasıl oldu ve hegemonya sağlı sollu liberallere geçti.

Marksist “sınıf kuramı”na karşı çıkanların hacimli çalışmalarının sadece dünyada değil, Türkiye’de de okunup tartışıldığını inkâr etmiyorum. Bunların, yeni çıkarımlara imkân tanıyan, meselenin gölgede kalan yönlerini anlamamızı sağlayan bol ampirik malzemenin yanı sıra, yer yer üzerinde durmaya değer saptamalar içerdikleri doğrudur. Karşı çıkılması gereken, bazılarının tarihsel materyalist faşizm analizine alternatif olarak ortaya atılması, Georgi Dimitrov’un, U. Eco veya R. Griffin gibi liberallerin arkasına itilmesidir. Dahası bunların eski ve yeni faşizmi çoğu kez eksik ve yanlış yorumladıklarının, faşizme karşı mücadeleyi zaafa uğratacak tanımlar ve hedef şaşırtıcı tezler ortaya attıklarının görmezden gelinmesidir. Hal böyleyken, her birinden övgüyle söz eden birçok Marksist ve ilerici aydına rastlıyoruz. 1920’lerden günümüze kadar Marksizm-Leninizmin teorik hazinesinde onca zengin kaynak varken, rehberin liberal-akademik faşizm teorilerinde aranması, dünya solunun eski mevzilerini ve konumunu kaybetmesinden ileri gelen bir gerilemenin ifadesidir.

Elinizdeki çalışmada, faşizmin arka planı, ideolojik kökenleri, doğuşu ve gelişme aşamaları; her aşamadaki örgütlenme, siyaset ve iktidar etme tarzları; tanım(lar)ı, oluşturucu öğeleri, ayırt edici özellikleri; günümüzde aldığı şekil de dahil olmak üzere, bugün inceleme ve tartışma konusu olan hemen hemen bütün sorunlar ele alınıyor. Dogmatizme ve tekrarcılığa düşmeden, Marksist geleneğe bağlı kalarak ama geçmişin ağırlığı altında ezilmeden ve yapılan hataları atlamadan, faşizmin kimler tarafından ve nasıl

çarpıtılıp reformizme kapı aralandığını göstererek birçok soruna elimden geldiğince cevap bulmaya çalıştım.

Temennim, '68 ve '78 sonrası devrimci kuşakların, bizim katetmek zorunda kaldığımız uzun, dolambaçlı ve yanılısamarlarla dolu yollardan geçmek zorunda kalmamalarıdır. Kitabın taslağını yazmaya ilk başladığımda adını *Faşizmi Okuma Kılavuzu* koymayı düşünmemin nedeni buydu. Bu konuda bir faydam olursa, kendimi amacıma ulaştım sayarım.

Faşizmin geleceği, tarihsel geçmişinde ve günümüzde büründüğü biçimlerde saklıdır. Olası gelişmeleri öngörebilmek, hatalardan ders çıkarmak ve faşizme karşı antikapitalist zeminde etkili mücadele yöntemleri geliştirebilmek için bunları irdelemeye ihtiyacımız var. Tabii ki geçmişte edinilmiş teorik ve pratik kazanımları entelektüel bilgi biriktirmek için değil, diyalektik materyalist yöntemi, içinde yaşadığımız koşulların analizine nasıl uygulayacağımızı öğrenmek için kullanmak şartıyla. Zira faşizmin eskiyi tekrar etmeyip, özünü koruyarak kendini yeni koşullara uyarlamasının şifresi ancak bu yolla çözülebilir.

Yeni yüzyılda faşizmin dünya çapında geri dönüşü ve ülkemizde Demokles'in kılıcı gibi tepemizde sallanıp duruşu, meseleyi teorik olmaktan çıkararak pratik siyasi duruş sorunu haline getirmiştir. Öyleyse faşizm üzerine kitap yazmaya akademik bir ilgi konusu veya zihinsel bir jimnastik diye değil, en tehlikeli düşmanı tanıma, ideolojik ve siyasi özelliklerini, güçlü ve zayıf yanlarını bilme çabası olarak bakılmalıdır.

Bu çalışmanın ilk taslağı sırasında uyarılılarıyla katkıda bulunan *Teori ve Politika* Genel Yayın Yönetmeni Metin Kayaoğlu'na, olumlu referansı dolayısıyla Prof. Dr. Cem Eroğul Hoca'ya, yayınlanmasını sağlayan Yordam Kitap Yayın Yönetmeni Hayri Erdoğan'a ve bu kitabın okuyucuya ulaşmasında emeği geçen yayınevi çalışanlarına teşekkür ederim.

FAŞİZMİN ARKA PLANI

Emperyalizme Doğru

Faşizm, mitolojide Athena'nın, Zeus'un başından bir yetişkin olarak fırlaması misali birdenbire ortaya çıkmadı. 20. yüzyıla doğru ona ortam hazırlayan birtakım ekonomik, siyasi, askerî, ideolojik tekamüller sonucunda doğdu. Emperyalist aşamaya geçişi ve bu süreçte uluslararası ilişkilerde meydana gelen dönüşümleri anlamadan faşizmin kuvveden fiile çıkmasını açıklayamayız. Zira, bu süreçlerin her birinin geçmişe uzanan bir hikâyesi, bir tarihsel arka planı var. Faşizmin herhangi bir aşamada değil, genel bunalm dönemine girmiş emperyalizmin öz çocuğu olarak dünyaya gelmesi tesadüf değildir. Üremek için uygun sosyoekonomik temeli ve ortamı, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ve sonrasında bulduğu, üzerinde mutabık kalınan bir husustur.

Faşizmi anlamak için hem siyaset sahnesine çıkışı ile egemen sermayenin yeni örgütlenme ve siyaset tarzı hem de kapitalizmin yeni aşamasında iç çelişkilerinin şiddetlenmesi ile 1917 Ekim Devrimi arasındaki bağlantıları kavramak gerekir.

Emperyalizm de kapitalizmdir; ama yeni ve daha üst bir aşamaya geçmiş, eski ve yeni, iç ve dış çelişkileri son derece şiddetlenmiş kapitalizmdir. Sanayi kapitalizminden tekelci kapitalizme geçişle birlikte, dünya ekonomisinin oluşturucu öğeleri, egemen siyasetin eğilimleri ve kapitalist toplumun sınıfları arasındaki ilişkilerin biçimi radikal ölçüde değişmiştir. Lenin, 1916 yılında yaz-

dığı *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* adlı kitabında ve başka yazılarında, tekelin emperyalizmin ekonomik özü ve “her şeyin çekirdeği” olduğunu kanıtlarıyla birlikte ortaya koydu.

Emperyalizme geçiş ekonomik dönüşümlerle sınırlı değildi; siyasi, askerî, ideolojik değişikliklerle birlikte, karşılıklı etkileşim içerisinde gerçekleşti. Ekonomideki tekelleşmenin devletin rolünü artırması ve bunun siyasi üstyapıya demokrasinin inkârı ve “her alanda gericilik” olarak yansımaları özellikle önemlidir. Lenin bundan “siyasal demokrasi serbest rekabete, siyasal gericilik ise tekellere tekabül eder” diye bahseder. Komünizm ve aynı zamanda liberalizm karşıtı olan ve burjuva demokrasisine son vererek yerine totaliter bir devlet kuran faşizm, emperyalist gericiliğin en aşırı biçimidir. Gericilik eğiliminin her halükârda böyle cisimleşmesi bir zorunluluk değildir elbette; ama bu potansiyeli içinde taşıyor ve koşullarını bulduğu yerde iktidara tırmanır.

Kapitalist ülkeler 1873 krizinden sonra sert bir inişle 1895’e kadar sürecek ağır bir depresyona girdiler. Küresel kriz maddi altyapıda birtakım gelişmelere, teknolojik yenileşmelere, devlet ve siyaset ilişkilerinde yeni düzenlemelere dayanılarak aşılmaya çalışıldı. Bunlar olup biterken bir yandan da tekelleşmekte olan sermaye ile işçi sınıfı arasındaki çelişki derinleşip keskinleşiyordu. Krizin sonsuza dek sürüp gitmeyeceği Karl Marx’tan beri bilinen bir şeydi: “Kapitalizm büyük depresyondan başkalaşmış olarak çıktı. On yıl sonra onun aldığı biçimi Rudolf Hilferding keşfedecektir: ‘örgütlenmiş kapitalizm’.. Yani hem sermaye hem de işgücü örgütlenmektedir.”¹

Sermayenin yeni örgütlenmesinin merkezinde, eski dönemden farklı olarak, azami kâr peşinde koşan, bunun için her şeyi yapmaya hazır tekeller (karteller, tröstler) bulunuyordu. Zıt kutbundaki işçi sınıfı hareketindeyse, çoğu kendiliğinden meydana gelen hak mücadelelerinin yerini, “sendika ve sosyal demokrat

1 G. Fülberth, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, İstanbul: Yordam Kitap, 2010, s. 177.

partilerden oluşan sağlam yapılı işçi örgütlenmeleri almıştı.”² İngiltere, ABD, Fransa gibi ileri ya da orta düzeyde gelişmiş ülkelerde işçi sınıfı hareketi geliyor, II. Enternasyonal partilerinde görüldüğü üzere Almanya, Fransa, Rusya ve benzerlerinde devrimci ve reformist akımlar ayrışma yaşıyorlardı. Devrimci hareket, emperyalist aşamanın eşliğinde “ne yapmalı”yı tartışıyor, “devrim mi, reform mu” sorusuna cevap arıyor ve bu tartışmalar çerçevesinde yeniden saflaşıyordu. Almanya’da Bismarck, gelişmesinden ürktüğü devrimci sol hareketi, 1878-1880 arasında, antikomünist bir yasayla yasakladı; ama düzen açısından risk oluşturmasınlar, devrime yönelmesinler diye önlem almayı, sigorta yasaları (sağlık, kaza, yaşlılık ve engellilik) türü reformlarla işçi hareketinin önünü kesmeye çalışmayı da ihmal etmedi. Buna rağmen devrimci sol hareketin hem parlamentoda hem de sendikalarda gücünü göstermesini önleyemedi. Nitekim Bismarck’ın korkusu dünya savaşı biterken gerçek olacak; süreç, devrim-karşıdevrim diyalektiği yönünde ilerleyecektir. Böylece Engels’in, Marx’ın *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri* adlı yapıtına yazdığı 1895 tarihli önsözde, “Eğer bu böyle giderse... ülkenin içinde belirleyici bir etkinliği olan, bütün öteki güçlerin, ister istemez karşısında eğilmek zorunda olacağı bir güç oluncaya kadar büyürüz” kehaneti büyük ölçüde gerçekleşmiş olacaktı.³

Faşizm ve aynı zamanda bir politika olarak emperyalizm farklı konjonktürlerde gelişti; ama ikisinin de küresel krize karşı (1873-1885, 1929-1931) düzeltici çareler olmak gibi ortak bir yanları vardı. Büyük depresyonda yatırım riskleri nedeniyle biriken sermaye fazlası, iç pazardaki doymuşluk nedeniyle ülke içinde yatırıma çevrilemiyordu. Ulus-devlet merkezli bir imparatorluğa dö-

2 Age., s. 180.

3 F. Engels’in *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri*’ne yazdığı “Giriş”, Karl Marx, Ankara: Sol Yayınları, 1988, s. 29.

nüşen İngiltere;⁴ Hindi-Çin'e ve Afrika'ya açılan Fransa; arka bahçesi Latin Amerika'da ek bir "imparatorluk" kuran ABD gibi ülkeler, denizaşırı ülkelere büyük çapta sermaye ve tahvil ihraç ederek bu sorunlarını daha kolay çözmüşlerdi. Sömürgecilik kervanına 1884'ten sonra katılan Almanya, dışının kovuğunu doldurmasa da Güneybatı ve Doğu Afrika'da bazı ülkeleri ve Güney Pasifik'teki birkaç adayı hakimiyeti altına alabilmişti.⁵ İtalya, Birinci Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin safında olmasına rağmen, büyük güç olmasını engellemek için Saint-Germain Antlaşması'nda aldatıldığını iddia ediyordu. Gerçekten de öyleydi; Afrikadaki yayılma çabalarına Britanya ve Fransa taş koymuştu.⁶ Sömürge rekabeti 20. yüzyıla doğru gittikçe kızışıyordu. Bu nedenledir ki, "1882 yılında Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya üçlü bir ittifak kurmuşlardı."⁷ Japonya'nın da içinde olduğu gecikmiş emperyalistler gözlerini Doğu Avrupa'ya, Ortadoğu'ya, Afrika kıyılarına ve Asya'ya dikmişlerdi. Buna göre, Mihver Devletleri blokunun* embriyon olarak daha Birinci Dünya Savaşı öncesinde şekillenmeye başladığını söylemek mümkündür.

Öte yandan, emperyalizm öncesinde egemen siyasetin doğrultusunu belirleyen, eşitlik ve özgürlük fikrine dayanan parlamenter demokrasiye tekabül eden liberalizmdi. Liberalizmin siyasete

4 "Büyük Britanya'nın 18. ve 19. Yüzyıllarda Avrupa kıtasına karşı savunduğu temel kural, onun için tehlikeli olma potansiyel taşıyan bölgelerde başka hiçbir büyük gücün var olamayacağı idi." (G. Fülberth, *İncelemeler*, İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2017, s. 35)

5 Fülberth, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, s. 188.

6 Age., s. 188.

7 Age., s. 191.

* Mihver Devletleri, II. Dünya Savaşı'nda Müttefik Devletler bloğuna karşı temel olarak Almanya, İtalya ve Japonya'nın, bunun dışında Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Finlandiya, Bağımsız Hırvatistan Devleti, Vichy Fransası, Arnavutluk, Habeşistan, Mançukuo, Tayland, Birmanya ve Irak'ın oluşturduğu blok. Ayrıca İran Şahı Rıza Pehlevi Almanya'dan yana tavır almış, İspanya ise Mihver güçlerin bir taraftarı olarak kalmıştır. Bu ittifakı tanımlamak için "eksen" anlamına gelen mihver sözcüğünü ilk kullanan faşist Macar lider Gyula Gömbös'tür. 1936'da ise Benito Mussolini tarafından ilk kez resmen kullanılmıştır. -ed.

damgasını vurduğu dönemde ekonomi hızla büyüyordu. Fakat 1870'lerden sonra, sınıf çıkarları nedeniyle rota değiştiren burjuvazi; İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, İspanya gibi ülkelerde sınıf mücadelesinin sert kayalıklarına çarptıkça politik liberalizmi terk etti.

Paralel yönde değişen diğer bir olgu da milliyetçilikti. Emperyalizme geçiş sürecinde burjuvazi, milliyetçiliği de dönüştürdü. Monarşiye karşı yükselen burjuvazinin ideolojisi olarak ortaya çıkan milliyetçiliğin 18. ve 19. yüzyıllardaki esas meselesi, feodalizmden devraldığı küçük devletçikleri bir araya getirerek kendi iç pazarını yaratmak ve öteki ulusların rekabetinden korumaktı. Burjuva milliyetçileri, prenslerin egemenliğindeki bu devletçiklerin dağınlığına karşı ulusun birliği; yani iç pazarın sağlama alınması için mücadele ederken, sınıf çıkarları gereği burjuva özgürlükleri savunuyor ve bunları nispeten genişletmeye çalışıyorlardı. Çalışma saatlerinin düşürülmesi, ücretlerin yükseltilmesi ve diğer bazı haklar gibi işçi sınıfı lehine çıkarılan birtakım yasalar ulusun uç kutupları arasındaki bağları güçlendiriyordu. Ulusal entegrasyon İngiltere, Fransa gibi ülkelerde daha erken, İtalya ve Almanya'daysa 1870'ler gibi geç bir dönemde sağlandı.

Emperyalist aşamaya geçildiğinde burjuvazinin öncelikli sorunu, artık iç pazarı sağlama almak değil, dış pazarlara açılmak, genişlemek ve başka uluslar üzerinde egemenlik kurmaktı; Birinci Dünya Savaşı da zaten bu yüzden çıkacaktı. Gelgelelim, Almanya, İtalya ve Japonya iç birliklerini sağlamaya çalışırken ulusal devletlerini çok önceleri kuran Fransızların ve İngilizlerin gerisinde kalmışlardı. O yüzden bu ülkelerde milliyetçilik, yalnız emperyalist içerikle dolmakla kalmayacak, daha agresif bir karakter kazanacak; kendi ulusunun diğer uluslar üzerindeki egemenliğini yan desteklerle haklı çıkaran (ileride ele alacağımız içerikte) bir ideolojiye dönüşecekti. Artık yeni burjuvazinin milliyetçiliği eskiden olduğu gibi alttan gelen basınca uyarak demokratik hakları benimsemeyi değil, daraltmayı gerektiriyor; ulusun çıkarları

adına, fedakârlık ve irade isteyen, gözle görülür antidemokratik bir içerik kazanıyordu.

Emperyalist aşamada, ileri kapitalist ülkelerin hepsinde izlenebildiği üzere, tekelci burjuvazinin bütün siyasal akım ve kurumlarında eski dönemlere kıyasla, artan bir gericilik göze çarpıyordu. Meseleye sınıf gözlüğüyle bakmadığı bilinen R. Paxton bile bunun farkındadır: “Şu ana kadar bildiğimiz faşizmler, ürkmüş eski liberalizmin, fırsatçı teknokratların ve eski muhafazakârların yardımıyla başa geçmiş ve iktidarlarını onlarla kurdukları çarpık ilişki içinde sürdürmüşlerdir.”⁸ Gerçekten de ileri kapitalist ülkelerde aristokrasiden burjuva siyasetine doğru evrilen muhafazakâr ve milliyetçi akımlar, geçirdikleri dönüşüme bağlı olarak giderek koyulaşan sağcı bir karakter kazanıyorlardı. Şairin, “Bütün renkler aynı hızla kirleniyordu, birinciliği beyaza verdiler” dizesindeki gibi, rövanşist devletler karşısında “liberal emperyalizm” görüntüsü veren İngiltere, Fransa ve ABD de daha az saldırgan veya uslu davranıyor değildi. Hiçbirinin rakibinden geri kalmaya niyeti yoktu. Hep birlikte vatanseverlik maskesi altında sömürge peşinde koşuyorlardı.

Sömürgelerini ve sınırlarını genişletme arzusuyla yanıp tutuşan İtalyan milliyetçiliği, ulusun gücünü ve tarihten gelen üstünlüğünü ortaya koymak için sabırsızlanıyordu. Mussolini partisini kurarken, yalnız aşağıdaki “küçük adam”ların savaş ertesi huzursuzluğuna dayanmayacak, aynı zamanda önceden kotarılmış milliyetçi-muhafazakâr mirasa da konacak ve İtalyan İmparatorluğu’nun yeniden yaratılması vaadiyle çıktığı siyaset sahnesinde ummadığı bir başarı sağlayacaktı. 1914 öncesinde savaş çıkırtkanı İtalyan milliyetçileri yayın organlarında “otorite”, “hiyerarşi”, “ulusal disiplin” çağrısı yapıyor, sonradan faşistlerin sahiplenecekleri liberalizm ve sosyalizm karşıtı sloganlar atıyorlardı. G. D’Annunzio, Roma Yürüyüşü’nden bir ay önce

8 R. O. Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 49.

(1919-1920), milliyetçi çevrelerle birlikte, Adriyatik kıyısındaki Fiume'ye, çoğu ordudan ayrılma 8 bin lejyonerle sefer düzenleyecek kadar gemi azaı almıştı.⁹

Muhafazakâr sağın radikalleşmesi faşistlere, hem fikirlerini yaymaları için alan açıyor hem de çeşitli şekillerde ittifak kurabilecekleri bir müttefik kazandırıyor. İtalya'da "muhafazakâr güçler eksenini"nin "desteği olmadan Mussolini devlet gücünü ele geçiremezdi."¹⁰ Japonya'da radikal milliyetçilerle muhafazakârlar âdeta kaynaşmışlardı; ileride Japon faşistlerinin hemen tamamını bunlar arasından çıkacaktı.

Almanya'daysa Kayzer'i deviren 1918 Kasım Devrimi, görünürde monarşiye son vererek parlamenter demokrasiye geçişi sağlamıştı. Gelgelelim, öncesinde geniş bir siyasi ve entelektüel etkiye sahip muhafazakârlar, ordu dahil tüm devlet kurumları ve entelektüel yaşamdaki konumlarını koruyorlardı. Onların ve büyük sermayenin rızası olmasaydı faşistler iktidara gelemezlerdi: "...1930'da... Heinrich Brüning, RDI'nın [Alman Endüstri İmparatorluk Birliği] programını uyguluyacaktı. Bu program artık demokratik yoldan yapılamazdı... Weimar Cumhuriyeti'nin ortadan kaldırılma planları şimdi daha da aciliyet kazanmıştı. 1930'dan sonra sermayedarların NSDAP'ye bağışları sıklaştı."¹¹ Hitler ve partisini iktidara davet eden Junker Hindenburg'tu; ona empoze edenler de tekeli sermayenin en gerici kanadını temsil eden Franz von Papen ve Kurt von Schleicher gibi aynı soydan siyasetçilerdi.

Bir başka gelişmeysse Weimar Cumhuriyeti'nde oluşan radikal, anti-liberal, antikomünist nitelikteki yeni nesil "muhafazakâr devrimci" ekol ile Nasyonal Sosyalizm arasında oluşmaya başlayan simbiyotik ilişkiydi.

9 Age., s. 107.

10 R. Griffin, *Faşizmin Doğası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 137.

11 Fülberth, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, s. 110.

Faşizme geçiş, istimini kendinden öncekilerden alıyor (muhafazakârlık ve milliyetçilik öğretilerinin bir çeşit karışımı) diye, sürecin (İtalya, Almanya ve Japonya'da) rafa kaldırılan eski rejimin siyaset ve zihniyetine geri dönüşle sonuçlandığı sanılmamasın. Tersine, faşizm, tarihte kimsenin önceden tahmin edemediği yeni sayılabilecek gerici bir ideoloji ve siyaset tarzı olarak sahneye çıkacaktır. Paxton'un dediği gibi, "[faşizm] 19. yüzyılda görülen siyasi eğilimlerin hiçbirinin doğrudan uzantısı değildir."¹²

Zincirin Zayıf Halkaları

Farklı ülkeleri tek bir zincirin halkaları haline getiren kapitalist dünya ekonomisinin oluşumu, 20. yüzyıla geçilirken tamamlandı. Bu nedenle, emperyalist sistem derken birbirlerinden izole tek tek ülkeleri değil, merkezi ve çevreyi içine alan, ezen ve ezilen kutuplara ayrılmış güçlü ve zayıf halkaları olan bir zincirin iç içe geçmiş halkalarını anlıyoruz.

Birinci Dünya Savaşı sonunda emperyalist zincirin en zayıf halkalarının (sistemin çelişkilerinin en yoğun olduğu yer) başında Rusya, İtalya ve Almanya geliyordu. Zincir ilk Çarlık Rusyası'nda kırıldı ve iktidar proletaryanın eline geçti. Devrim girişimlerinin başarıya ulaşamadığı İtalya ve Almanya'daysa iktidara faşistler geldiler.

Böylece, emperyalist kapitalistler önlerinde yalnız dünyanın bölüşülmesi değil, iktidarlarını korumak diye bir sorunlarının da olduğunu gördüler. Ekim Devrimi korkusu, küçük burjuvazi dahil burjuvazinin bütün katmanlarına yayıldı.

Faşizm, kapitalist ilişkilerin erken geliştiği İngiltere ve Fransa'da değil, daha geç ortaya çıktığı, burjuva devrimlerini geç tamamlamış Almanya, İtalya, Japonya gibi ülkelerde iktidara geldi ama bu, gelişmişlik ya da geri kalmışlıktan ziyade, kapitalizmin emperyalist aşamaya geçişine tek tek ülkelerin eşitsiz ekonomik ve politik gelişmelerinin eşlik etmesiyle ilgiliydi.

12 Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, s. 84.

Burjuva devrimleri, Fransa ve ABD’de devrimci yoldan (aşağıdan yukarıya) ve kısa; Almanya, Rusya, İtalya ve Japonya’daysa gerici yoldan (yukarıdan aşağıya) ve uzun bir süreçte gerçekleşti. İkinci Dünya Savaşı’nı başlatan faşist kampın başında da kapitalizmin görece geç ama hızlı ve dengesiz geliştiği bu ülkeler bulunuyordu.

İtalya’da “silahlı bir halk” isteyen Garibaldi’nin aşağıdan hareketi ile ittifak kuran Kont Cavour’un (“halka karşı kullanılabilircek hazır bir ordu”dan yana) yukarıdan devrimi, Bismarck’tan daha ılımlı, muhafazakâr bir yol izlemek zorunda kaldı.¹³ Bu, kapitalizmin hızla geliştiği Kuzey ve pre-kapitalist oluşumların ve geleneksel kültürün varlığını sürdürdüğü Güney’den oluşan (“iki İtalya”) melez bir yapılanma ortaya çıkardı. İtalyan toplumu; Vatikan, Katolik din adamları ve kilise cemaati, taşra ruhlu köylüler, kent küçük burjuvazisi, muhafazakâr soylular, ılımlı liberaller, geniş bir işçi sınıfı ve sosyalist hareket olarak bölünmüştü. Cavour, egemen sınıf içi gruplaşmaları tek bir blokta toplamaya çalışmış ama çok parçalılığı önleyememişti. Monarşi destekçileri, cumhuriyetçiler ve din adamları arasındaki bölünme devam etmekteydi. İktidarı aristokrasi kökenli muhafazakârlarla paylaşan burjuvazi, kendi devrimini tamamlamakta isteksiz davranıyordu. Gramsci egemen sınıfların agresif politikalar izlemelerini olgunlaşmamışlıklarına, şüpheli ve korkak olmalarına bağlayacaktır. Bu yüzden, Kuzey’in, sanayi ve ticaret burjuvazisi önderliğinde gerçekleşen pasif devrim sonucunda oluşan iktidarını “yönetimsiz egemenlik”, “hegemonyasız bir diktatörlük” olarak niteledi. İtalyan devleti ne istikrar getirebilmiş ne ulus içinde bir uyum sağlayabilmiş ne de parlamenter sistemi oturtabilmişti.

Eşitsiz gelişme yasası devrimci dinamikler açısından da geçerliydi. Rus Devriminin ardından İtalya ve Almanya’daki sınıf mücadeleleri öteki ülkelerin önüne geçti.

13 A. Gramsci, *Hapishane Defterleri*, C. III, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2012, s. 260. Ayrıca: E. Hobsbawm, *Dünya Nasıl Değişir*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2014, s. 354.

Geride 600 binden fazla ölü, bir o kadar da sakat bırakan İtalya, savaşın sarsıntısıyla üst üste şoklar yaşadı. Dış borçlar, bütçe açıkları büyüdü. İki milyon işsiz vardı. 1918'den itibaren sanayi ve tarım sektöründe grev dalgası yükseldi. Eylül 1920'de işçiler solun inisiyatifi altında fabrika işgalleri gibi çok etkili eylemler geliştirdiler. "İki kızıl yıl" olarak bilinen 1919-1920 yıllarında grevci işçi sayısı iki milyonu aştı. Eğer 1920 Ağustos ve Eylül aylarında kentlerde yükselen işçi hareketine İtalyan Sosyalist Partisi (İSP) kararlı bir şekilde önderlik edebilseydi, sadece faşistlerin değil iktidarın da sonu getirilebilirdi.¹⁴ 400 bini metal sanayisinde çalışan 500 bin işçinin işgali altındaki fabrikalarda denetim işçilerin eline geçti. Bazı silahlı fabrika konseyleri reformist Giolitti kabinesini felç etmişti.

İSP'nin kararsızlığı ve "pasif direniş taktiği"; parti içindeki reformist eğilimler ve devrimci strateji eksikliği yüzünden devrimci durum iktidarın fethiyle taçlandırılmadı. Geç de olsa 1921'de İtalyan Komünist Partisi (İKP) kuruldu ama parti, bu defa da faşizm tehlikesini hafife alarak ittifakları reddeden Genel Sekreter Bordiga'nın sekte hataları engeline takıldı. Komünistlerin ve işçilerin faşist milislere karşı silahlı direnişleri, kitlesel protestoları ve grevleri başarısızlıkla sonuçlandı. Üst sınıfların, monarşi ve ordunun stratejik tercihiyle faşist parti iktidara taşındı.

Almanya'daysa Junker Bismarck, işçi devrimi korkusuyla burjuvaziyle ittifak kurdu ve yarı feodal-bürokratik Alman devleti eliyle yürüttüğü yukarıdan reformlarla burjuva devrimi sürecini tamamladı. 1871'de Avusturya dışında birleşik Alman devleti (Kaiserreich) kurulmuş oldu.

Almanya 1918-1923 yılları arasında grevler, gösteriler, sokak çatışmaları ve silahlı ayaklanmalarla dolu yoğun bir devrimler

¹⁴ Gramsci'nin bütün karşı çıkışlarına rağmen sosyalistler faşistlerle anlaşmakta ısrar etmişler; 13 Ağustos 1921'de Roma'da bir "barış anlaşması" imzalamışlardır (Maria A. Maccocchi, "Gramsci ve Faşizm Sorunu", *Faşizmin Analizi* içinde, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2016, s. 40).

döneminden geçti. Alman ordusu yenilmesine rağmen son bir kumar oynayarak 24 Ekim 1918'de filosunun tamamını Kuzey Denizi'ne çekti ve İngiliz filosuna saldırılması emri verdi. Bunun kendi intiharları demek olduğunun farkında olan deniz erleri, bu emri dinlemeyip ayaklandılar. İşçi ve askerler Almanya'nın her yerinde sovyetler kurmaya başladı, bazılarında da yönetimi ele geçirdiler. Kiel'de göstericilerin üzerine ateş açıldı. Silahlanan işçi ve asker konseyleri geri adım atmadı. 9 Kasım'da da silahlı ve kızıl bayraklı işçi ve askerler alanları doldurdular.

Ekim Devriminin tekrarından korkan Kayzer hükümetinin sosyal demokrat bakanı Scheidemann, parlamenter burjuva cumhuriyetine geçildiğini ilan etti. Onu takiben imparatorluk sarayı balkonundan Spartakistlerin lideri Karl Liebknecht de "sosyalist cumhuriyet"i ilan etti¹⁵ ve savaşa derhal son verilmesini, askerî birliklerin silahsızlandırılmasını, kilit sektörlerin halka devredilmesini, siyasi mahkûmların serbest bırakılmasını istedi. 9 Kasım 1918'de tahtı bırakan İmparator II. Wilhelm ülkeyi terk etti. Böylece monarşiyi deviren 1918 Kasım Devrimi (burjuva demokratik) cumhuriyetin kuruluşuyla sonuçlandı.

Ama devrim bitmemişti daha. Çifte cumhuriyet (burjuva ve sosyalist) ilanı, işçi sınıfı saflarındaki bölünmeyi yansıtıyordu. Sosyal Demokrat Parti'nin sol kanadını oluşturan Spartak grubu, önce reformist SPD'den kopup NSDAP'yi, sonra Spartaküs Birliği'ni kurdu; daha sonra da Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht bir araya gelerek 30 Aralık 1918'de Almanya Komünist Partisi'ni (AKP) kurdular.

Alman Hükümeti'nin devrimci birlikleri silahsızlandırmak istemesi üzerine çatışmalar tekrar başladı. Her şey sovyetlerde bitiyordu; ama komünistlerin çoğunluğu kazanacak ve bunları devrimin iktidar organları yapacak yeterli gücü ve deneyimi yoktu. Sovyet iktidarına karşı parlamenter demokrasiyi savunan

15 E. Traverso, "Alman Devrimi 1918-1919", *Devrimler* içinde, der. M. Löwy, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019, s. 188.

reformist liderler, çoğunluğunu ellerinde tuttıkları sovyetleri felç ederek devrimin yenilgisine zemin hazırladılar.

Sosyal demokrat Ebert ve Scheidemann yönetimindeki rejim güçleri, Berlin’de devrimci bir deniz tümenine saldırdılar. İşçileri silahlandıran AKP, bu saldırıyı püskürttü ve ardından başkent Berlin’de ayaklanma başlatarak bazı hükümet binalarını ele geçirdi. Burjuvazi, proletaryayı hazırlıksız yakalamak için erken harekete zorlamıştı: “Henüz proleter bir devrime hazır olmadıkları”nın farkında olan Rosa Luxemburg, “kitlelerin eğitimi ve bilinçlenmesi için zamana ihtiyaç olduğunu düşünüyor”du.¹⁶ Weimar Cumhuriyeti’nin ilk başbakanı sağ sosyal demokrat Ebert ve ordudan sorumlu Noske ise tüm güçleriyle sosyalist devrimi engellemeye odaklanmışlardı. Askeri birlikleri ve aşırı milliyetçi 30.000 kişilik paramiliter Freikorps* çetelerini kullanarak ayaklanmayı ezdiler. 1919’da Berlin’deki devrim girişimi AKP ve diğer radikal sol güçlerin yenilgisiyle sonuçlandı. 15 Ocak günü devrimin liderleri Rosa Luxemburg ile Karl Liebknecht’in, “tutuklandıkları” ama “kaçmaya çalışırken vuruldukları” açıklandı.¹⁷

Alman devrimi iki kez daha şansını denedi ama başarılı olmadı. Bunun üzerinden bir ay geçmeden 15 bin kişilik kendi kızıl ordusuna sahip Bavyera Sovyet Cumhuriyeti kanla bastırıldı. Yine 23-25 Ekim 1923’te Ernst Thälmann önderliğindeki Hamburg Ayaklanması da başarısızlıkla sonuçlandı. Sovyet tipi bir devrime karşı çıkan sosyal demokrat parti (İSP’ye nispetle fazla sağcı ve statükocuydu) önderlerinin ihaneti ve komünistlerin yeterince hazırlıklı ve örgütlü olmamaları yüzünden sosyalist devrim şansı kaçırıldı.

1898’de ABD’ye karşı savaşı kaybeden İspanya Kralı XIII. Alfonso, İspanya sömürgelerinin çoğunu kaptırdı. 1921’de İspanya

16 E. H. Carr, *Devrim Okumaları*, İstanbul: Yordam Kitap, 2021, s. 156.

* Almanya’da, 18. yüzyıldan sonra, genellikle kırsal kesimde oluşturulmuş, silahlı düzensiz birlikler. -ed.

17 Age., s. 156.

ordusu Fas'ta Berberi kabileleriyle girdiği Rif Savaşı'nda da ezici bir yenilgiye uğradı. Mussolini hayranı General Miguel Primo de Rivera, Eylül 1923'te kralın desteğiyle hükümeti devirerek bir diktatörlük kurdu. Rivera, Rif Savaşı'nı zaferle bitirdi ve bazı reformlarla ülkede durumu düzeltmeye çalıştı ise de başarılı olamadı. 1930'da, kral tarafından görevden alınan Rivera, ülkeyi terk etti. 1931 yılı belediye seçimlerini kazanan sol güçler, kralı da devirip monarşiyi lağvederek cumhuriyet ilan ettiler. Burjuva demokratik devrimin ileri siyasi üstyapısı ile eski sosyoekonomik yapı arasındaki uçurum, sınıf çelişkilerine sert bir karakter kazandırdı. Halk Cephesi'nin Milliyetçi Cephe karşısında kesin zafer kazandığı 1936 Şubat seçimlerinde falanjistler parlamentoya bile giremediler. Bunun üzerine General Franco'nun başını çektiği aşırı sağ güçler, 18 Temmuz 1936'da faşist bir darbe yaptılar. Sovyetler Birliği'nin ve enternasyonalist güçlerin Cumhuriyetçilere verdiği aktif desteğe rağmen, faşist cephe, kara ve hava güçleriyle dışarıdan müdahale eden Hitler ve Mussolini'nin yardımıyla üç yıl süren iç savaştan galip çıktı. Faşistler (falanjistler), ordu ve Katolik Kilisesi ile ittifak kurarak iktidara geldiler.

Japonya da yukarıdan devrimini aşağı yukarı Alman ve İtalyan birleşmesiyle aynı yıllarda tamamladı. Meji restorasyonu ("Meji Devrimi"), 1868-1889 yılları arasında yapılan bir dizi ekonomik, sosyal, siyasi ve askerî reformla Japonya'nın geri bir ülkeden modern emperyal bir devlete dönüşmesini sağladı. Kapitalizmin gelişmesi feodal devletin kontrolü altında gerçekleştirildi. Meji aristokrasisi bürokratlaştırıldı ve böylece toprak üzerindeki kontrolüne son verildi. Japonya'nın bir diğer karakteristiği de ekonomiye yön veren kapitalistleşmiş samuraylardı. II. Dünya Savaşı başlamadan önce samuray kahramanlığının ve geleneklerinin yüceltilmesi ve savaş kültürü militarist Japonya ideolojisinin ayrılmaz bir parçası haline geldi.

Japonya'da asker ve sivil merkezli faşist gruplar 1920'lerin başında ortaya çıktı. 1927 yılında Başbakan Tanaka gizli bir genel-

geyle Japon devletini dünya egemenliğine hazırlamak üzere bir program başlattı. 1929-1933 krizi sırasında ekonominin militari-zasyonu ile birlikte ordunun siyasetteki rolünün artması, siviller arasında ve ordu içinde gizli faşist askerî grupların çoğalmasına neden oldu. İmparatoru yanlarına çekip parlamenter sistemi kaldırarak yerine faşist diktatörlük kurmaya çalışan askerî gruplar, başarısızlıkla sonuçlanan iki darbe (1932, 1936) girişiminde bulundular. 1936'da Tokyo'nun merkezinin işgal edilmesiyle başlayan ve maliye bakanıyla bazı devlet yetkililerinin öldürüldüğü isyan bastırıldı. "Böylece Japonya'nın 'aşağıdan faşizmi' diye adlandırılan şeye bizzat imparator tarafından son verildi."¹⁸

1937 yılında başbakanlığa getirilen Prens Konoe Fumimaro bir ay sonra Çin'e savaş açtı. Seferberlik ilan eden Konoe Hükümeti, 1930'ların ortasından itibaren yukarıdan aşağı faşistleştirme sürecini başlattı. Konoe, yeniden başbakanlığa getirildiği 1940 yılında totaliter askerî faşist rejime geçişi sağladı; bir yıl sonra da yerini General Hideki Tojo'ya terk etti.

Kurtlar sofrasına dünya pazarları ve hammadde kaynakları paylaşıldıktan sonra oturan İtalyan milliyetçileri ve Alman militaristleri yeniden paylaşım için sabırsızlanıyorlardı. Emperyal güçler arasında dengeler değişince sömürge eşitsizliği ön plana çıktı. ABD, Almanya ve Japonya'daki hızlı gelişme, 19. yüzyılın son çeyreğine doğru, kapitalizmin en ileri ve güçlü ülkesi İngiltere'nin sömürgeler üzerindeki tekeli sarstı. İngiltere ve Fransa'nın gelişiminin yavaşlaması üzerine, Birinci Dünya Savaşı arifesinde ABD ve Almanya sanayi üretiminde ikisinin de önüne geçti. Sömürgelerin ve nüfuz alanlarının eski dağılımı artık yeni güç dengesine denk düşmüyordu. Ülkelerin gelişme oranlarındaki aşırı eşitsizlik, haliyle emperyalist devletler arasındaki mücadeleyi şiddetlendirdi. Gerilemesine rağmen en fazla sömürgeye sahip olan İngiltere ve Fransa gibi eski kapitalist ülkelerle genç,

18 Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, s.328.

dinamik ama sömürgece zayıf Almanya arasında savaş kaçınılmaz hale geldi.¹⁹

Lenin, Almanya'nın gerek üretim ve teknolojiye gerekse finans kapital örgütlenme modelinde ABD'den bile ileri olduğuna sıklıkla işaret etti. Kapitalizmin geç ama hızlı gelişimi ile sömürge payının azlığı arasındaki zıtlık savsaklanarak halledilecek bir mesele değildi. Yükselen emperyalist Almanya'nın sömürgeye sahip olmayışı, onu daha açgözlü, daha yırtıcı, daha saldırgan yaptı.²⁰ Hele savaştan mağlup çıkıp Versay boyunduruğuyla eli kolu bağlanınca büsbütün azıttı.²¹ Bunun karşısında İngiltere ve Fransa barış elçiliğine soyunmayacak, muhtemel bir savaşa hazırlanmaktan geri durmayacaklardı.

Sömürgeler açısından yarım kalmış zafer nedeniyle tatminsiz bir ülke olan İtalya'da (ve Japonya'da) hızla yayılıp gelişen milliyetçilik, burjuvazinin ve aydınların en sağcı kesimlerinin savaşta umduklarını bulamamaları ve ülkelerinin en geriden gelmesinden duydukları hoşnutsuzluk yüzünden saldırgan bir karaktere büründü. Görece zayıf ama hırslı bu ülkede milliyetçilik, "fakirlerin emperyalizmi"ni ateşleyen barut işlevi gördü.

Almanya, İtalya ve Japonya'da gerçekleşen yukarıdan devrim toplumsal sınıflar üzerinde farklı etkiler yarattı. Burjuva devrimlerinin klasik ülkeleri Hollanda (1572), İngiltere (1640), Amerika (1776) ve Fransa'nın (1789) aksine, bu ülkelerin kır ve kent küçük burjuvaları ağır ve sancılı bir süreç yaşamak zorunda kaldılar. Hızlı tekelleşme ve hızlı mülksüzleştirme travmatik etkiler yarattı. Malını mülkünü büsbütün kaybetme korkusu altlara itilen orta kesimleri şirazesinden çıkardı. Kapitalizmin, nedenlerine vâkıf olmadıkları kötülüklerini derinden yaşayan orta sınıflar faşist nü-

19 Lenin, *Sosyalizm ve Savaş*, Ankara: Sol Yayınları, 1980, s. 16.

20 Age., s. 133-134.

21 Almanya Versay Antlaşması ile nüfusunun yaklaşık onda birini ve bazı kolonilerini kaybetti. Tazminat ödemekle yükümlü kılındı ve Almanya kara ordusu 100 bin kişiyle sınırlandı.

velerin üzerinde boy atacağı verimli toprağı oluşturdu. Sadece üst sınıflar değil, küçük burjuvazi de devrimden korkuyordu.

Kapitalizmin yolunun erken dönemde burjuva demokratik devrimlerle açıldığı ülkelerin uzun bir süreçte, sindirerek ve görece radikal bir tarzda hayata geçirdikleri sosyoekonomik, sosyopolitik dönüşümler (feodal kalıntıların tasfiyesi ve ulusal birlik), Almanya ve İtalya'da hem geç bir dönemde hem kısa bir süreye sıkıştırılarak hem de hoyrat bir burjuvazi-muhafazakâr toprak aristokrasisi ittifakıyla (“eski ile yeninin kaynaşması”) gerçekleştirildi.²² İttifakın doğası gereği bu ülkelerin devlet, siyaset ve toplum yaşamında muhafazakâr gelenekler korundu, demokratik kazanımların yerleşip kökleşmesine olanak tanınmadı. Bonapartist siyasetin izinden giden Bismarck, kitleleri kendi siyaset kanalına çekmesini sağlayacak faşizmi andıran manipülatif yöntemlere yatkın bir siyasetçiydi. Yukarıdan devrimin gerici ideolojik, siyasi, kültürel izleri Weimar Cumhuriyeti'nde bile devam etmişti. Alman burjuvazisi daha kendi liberal ideolojisini üreterek egemenliğini kurup pekiştiremeden, güçlü ve dinamik bir işçi sınıfı hareketiyle karşı karşıya kaldı.

Faşist parti ve hareketler Avrupa'nın hemen her ülkesinde vardılar ama nesnel ortamın uygun olduğu, krizi daha yoğun yaşayan ve işçi hareketinin yenilgiye uğratıldığı ülkelerde iktidara geldiler. Öteki ülkelerin hemen hiçbiri Almanya'daki gibi kitlesel bir hayal kırıklığı ve derin bir toplumsal huzursuzluk yaşamamışlardı.

Buna karşılık, nispeten istikrarlı, işçi sınıfının ağır bastığı, devrim tehdidiyle karşı karşıya olmayan, yönetici sınıflarının taktik

22 Bu dediklerimizin *sonderweg* (özel yol) ekolüyle bir ilgisi yoktur. Onlara göre faşizmin iktidara gelmesi, kapitalizmin gelişim çizgisinin Batı Avrupa'nın dışında “özel (benzersiz) bir yol” izlemesinin sonucuydu. Faşizmin zaferini Alman tarihinin hazırladığı fikri, mazeretçi bir yaklaşımdır. Benzersiz, “özel yol” diye bir şey yoktur. Feodalizmden kapitalizme geçiş tarzlarının olsa olsa “devrimci/gerici”, “yukarıdan/aşağıdan” gibi sınıflandırılabilen yolları vardır. Fakat hangisi olursa olsun hepsinin oluşumunun özü birdir, değişmez. Ulusal münhasırlık, evrensel tarih anlayışını reddeden milliyetçi bir yorum tarzıdır.

ustalıklarıyla tanındıkları İngiltere’de faşizme geçme gereği duyulmadı. Ekonomik kayıplarını sömürgeleri sayesinde hızla telafi edebilen İngiltere, savaştan en az etkilenen ülkelerden biriydi. Ekonomik krizi, sömürge imparatorluğunun hammadde kaynaklarından ve pazarlarından ve ayrıca sosyal sigorta sisteminden yararlanarak toplumsal gerginliklere yol açmadan atlatmayı başardı. Çöküş durumuna girmeden dünya ekonomik krizine dayanabildi. Gerçi komünist parti zayıftı ama İşçi Partisi disiplinli ve güçlü bir partiydi. Yüz binden fazla üyeye sahip siyah kıyafetli, silahlı milisleri olan İngiliz Faşistler Birliği başarılı olamadı. Bunda, İngiltere’nin uzun bir geçmişe sahip demokratik geleneklerinin de payı vardı.

ABD’de iktidarı ne soldan ne de aşırı sağdan tehdit edecek büyüklükte bir güç mevcut değildi. İskandinav ülkeleri ise sosyal çelişkileri reformlarla yumuşatarak istikrarı sağlayabildiler. Birinci Dünya Savaşı’na katılmamaları, şoven dalganın kıyısında kalmaları ve ekonomilerinin harap olmaması avantaj oluşturdu. Bu ülkeler gelecekleri bakımından burjuva demokratik düzeni belirli kısıtlamalarla devam ettirmeyi daha güvenilir buldular. Hobsbawm’ın dediği gibi, “Düzenin iyi işlediği yerlerde faşizme ihtiyaç olmadı.”²³

Yine de burjuva demokrasininin Fransa’daki radikal geçmişini onu faşizme karşı korumuyordu. Jacques Doriot’un başında bulunduğu parti o sıra dünyanın en güçlü faşist partilerinden biriydi. Ayrıca gerici hükümetler tarafından desteklenen çok sayıda silahlanmış aşırı sağcı, faşist örgüt (“Savaş Haçları”, “Fransız Eylemi”, “Fransız Dayanışma” vs.) bulunmaktaydı.²⁴ Faşist hareketler uzun bir dönem başarılı olamadılarsa, bunun nedeni yerleşik demokratik geleneklerin yanı sıra güçlü bir antifaşist cephe engeliyle karşılaşmalarıydı.

23 E. Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl*, İstanbul: Everest Yayınları, 2010, s.168.

24 Faşist hareketlerin Fransa ve İngiltere’de iktidara gelememelerinde savaşın galipleri arasında yer almalarının da rolü vardır. Bu iki ülkenin, Almanya gibi, ulusal itibarları zedelenmemiştir. İtalya da savaşın galipleri arasındaydı ama hak ettiğini alamadığı, ulusal birliğini sağlayacak bölgelerin dışta kaldığı duygusu ağır basıyordu.

Faşizmin Önkoşulları

15-20 milyon insanın ölümüyle sonuçlanan, taraf ülkelerin ekonomik ve sosyal yapılarını tahrip eden Birinci Dünya Savaşı, toplumların yaşamı üzerinde o güne kadar yaşamadıkları bir çok etkisi yarattı. Savaş sona erdiğinde sükûnet beklenirken, yerini kapitalizmin genel bunalımına eşlik eden kaos, istikrarsızlık, ekonomik kriz ve şiddetli sınıf mücadeleleri aldı.

Rusya'da kapitalistlerin ve büyük toprak sahiplerinin egemenliğine son veren 1917 Ekim Sosyalist Devrimi, dünya halklarının önüne açılan yeni bir kapıydı. Kendini ebedî ilan eden kapitalist sistem, ilk defa (kısa Paris Komünü deneyiminden sonra) yeni bir devlet tipi olan Sovyetlerle karşılaşılıyordu. Dünyanın bütün kıta ve ülkelerinde etkisini hissettiren Ekim Devrimi; Almanya, Finlandiya, İtalya, İspanya, Macaristan ve Avusturya'da zincirleme devrim girişimlerine ve öteki kıtalara uzanan ayaklanmalara yol açtı. Aynı yıllarda Komintern'in, yeni komünist partilerin (KP) ve sol kitle örgütlerinin kurulmasıyla birlikte, II. Enternasyonal döneminde dünya işçi hareketi üstünde birikmiş ölü toprağı silkilip atıldı. Kapitalizm bu dünyada artık tek seçenek değildi.

Faşizmin hem doğuşu ve yükselişinde hem de barbarlığında, emperyalist sistemin çelişkilerinin kritik düzeyde keskinleştiği ilk Büyük Savaş sonrasının olağanüstü konjonktürünün etkisi büyüktür. Savaş, bir yandan Ekim Devriminin takipçisi toplumsal ve ulusal devrimlerin önünü açarken bir yandan da militarist milliyetçiliği güçlendirdi ve sert bir karakter kazanmasına neden oldu. Faşizme sempati duyan "muhafazakâr devrimci" Ernst Jünger (1895–1998), "savaşı, burjuva toplumundaki yabancılığa çare olan bir siper toplumu, bir 'kan ortaklığı' yarattığı için övmekteydi."²⁵ Bunu şöyle ifade ediyordu: "Her şeyin babası savaş bizi dövdü, yonttu ve olduğumuz şey haline getirdi." Almanya'da olsun İtalya'da olsun, siper hayatı okulundan geçen

25 Iordachi, "Faşizm", *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları* içinde, s. 237.